

Beroepsidentiteit en het uitblijven van eenheid

Commentaar op 'Het huidige onderwijssysteem is echt failliet' door Jan Bransen

Verschenen in Filosofie en Praktijk, 40 (2019) 3, oktober 2019, pp 20-23

Hartger Wassink

De redactie van *Filosofie en Praktijk* heeft mij benaderd voor een commentaar op het stuk van Jan Bransen. Sinds zo'n 20 jaar werk ik, met een achtergrond in de organisatiepsychologie, als onderzoeker en adviseur in het onderwijs. Mijn commentaar is daarmee niet zozeer filosofisch georiënteerd, maar eerder gericht op de organisatie-aspecten van het onderwijs.

Twee voorbehouden vooraf. In de eerste plaats ben ik het grotendeels met Jan Bransen eens. Hoewel ik andere woorden kies, onderschrijf zijn centrale stelling. Het onderwijs zoals we het op dit moment georganiseerd hebben, is onhoudbaar, en we realiseren er niet mee, wat we beogen als samenleving.

Ten tweede: Jan Bransen heeft mij tijdens het schrijven van zijn boek gevraagd om tussentijds commentaar te leveren. Onvermijdelijk kleurt dat mijn commentaar, al is het maar in de ogen van de lezer. Vandaar dat ik hier openheid over wil geven. Omdat Jan en ik elkaar wat beter kennen, noem ik hem in dit stuk bij zijn voornaam.

Twee vragen zijn leidend voor mijn commentaar in het vervolg van deze bijdrage:

- Waarom roept het boek van Jan zo'n controversie op?
- Waarom is het zo moeilijk iets te veranderen in het onderwijs?

Het grote risico met stevige stellingnames over onderwijs, is dat je ongewild onderdeel wordt van een sterk gepolariseerde discussie. Die polarisatie gaat naar zijn aard gepaard met simpele schema's. Genuanceerde argumentaties, hoe zorgvuldig onderbouwd ook, worden in een van de beschikbare *frames* gedwongen, zodat mensen er voor of tegen kunnen zijn. Deze krachten zijn zo dominant, dat genuanceerde opvattingen over onderwijs nauwelijks aandacht krijgen.

Dat is terug te zien in de ontvangst van het boek van Jan Bransen. Het boek wordt door sommigen opgevat als een groteske ontkenning van het vak van de leraar. De nuances die Jan aanbrengt – zoals over de samenhang tussen kennen en kunnen, de betrekkelijkheid van kennis, het probleem dat het leven waartoe wij leren gaandeweg de middelbare school uit het zicht raakt, het ontbreken van een omvattende, steekhoudende theorie over onderwijs – raken daarmee uit het zicht. Dat vind ik erg jammer.

Waar komt die polarisatie vandaan? We leven in een tijd van identiteitspolitiek en het onderwijs is daar niet immuun voor. Mijn analyse is, dat Jan in de ogen van sommigen morrelt, zo niet zaagt, aan de grondvesten van de beroepsidentiteit van veel leraren.

Leraren die hun identiteit hebben gegrond in een opvatting dat onderwijs draait om kennisoverdracht, om vakspecialisatie, om een nobel, grotendeels individueel uitgevoerd ambt dat geen inmenging van buitenstaanders verdraagt, zullen Jans suggestie dat 'kennis' niet vaststaat, bepaalde vakken minder van belang zijn voor leerlingen dan wel gedacht wordt, en dat lesgeven vooral teamwerk is, als een stomp in de maag ervaren.

Aan de andere kant, leraren die hun identiteit gronden in een opvatting van onderwijs, die draait om het begeleiden van leerlingen naar het leren omgaan met verantwoordelijkheid, het vinden van hun eigen stem, het versterken van de intrinsieke motivatie en wil om zich te ontwikkelen, zullen het boek juichend ontvangen, omdat het ze bevestigt in hoe ze het zelf ervaren.

Deze tegenstelling tussen meer 'kennisgerichte' en meer pedagogisch gerichte beroepsopvattingen is diep geworteld in de beroepsgroep. Daarmee lijken we ook een antwoord te hebben op de tweede vraag die ik mezelf stelde: waarom is het zo moeilijk het onderwijs te veranderen? Maar misschien is dat niet de goede vraag. Want als je terugkijkt over de afgelopen pakweg 30 jaar, dan heeft er wel degelijk onderwijsvernieuwing plaatsgevonden.

De basisvorming, ingevoerd in 1993, is niet de brede, tweejarige brugklas geworden uit de oorspronkelijke plannen. Niettemin staat de overgang van de basisschool naar de middelbare school hoog op de agenda, kijk bijvoorbeeld naar het '10-14-onderwijs'. De 'Tweede Fase' met de vier profielen voor havo en vwo, ingevoerd in 1998, is *very much alive and kicking*. Zelfs het 'Studiehuis'-idee, onder luid protest van scholieren in 1999 schijnbaar afgeschaft, heeft de afgelopen jaren op veel plaatsen vorm gekregen.

En ook het vmbo, ontstaan in 1999, is een groot succes. Vmbo-scholen zijn, negatieve uitzonderingen daargelaten, over het algemeen bruisende organisaties in moderne gebouwen, waarin leraren en leerlingen in een hartelijke sfeer samenwerken aan onderwijs dat nauw verbonden is met de wereld buiten de school. In het huidige vmbo wordt duidelijk dat Jan's visie veel minder toekomstmuziek is, dan in andere sectoren van het onderwijs wel gedacht wordt.

Maar... hoeft er dan niets te veranderen? Toch wel, als je het mij vraagt. De motivatie van leerlingen is alarmerend laag. Het lerarentekort juist weer alarmerend hoog. De ongelijkheid in de samenleving neemt toe, en onderwijs draagt daar eerder aan bij, dan dat het die tegengaat. De kansen voor leerlingen met een beperking of een gedragsprobleem om 'passend onderwijs' te krijgen, zijn na 30 jaar 'beleid' nog steeds niet geweldig.

Het onvermogen om die problemen op te lossen, is mijns inziens gegrond in de gefragmenteerde beroepsidentiteit. Juist dat sommige leraren meer vakinhoudelijk, en andere meer pedagogisch georiënteerd zijn, zorgt ervoor, dat leraren als beroepsgroep geen eenduidige stem in het publieke debat over onderwijs hebben. Dat maakt veranderingen die er zijn ad hoc, zonder dat er een samenhangend idee over wat onderwijs is aan ten grondslag ligt. En ze lijken de tegenstellingen eerder te versterken dan te verminderen, wat de uitgangspositie voor de noodzakelijke grote maatregelen steeds moeilijker maakt.

Want af en toe is er noodzaak om wat te veranderen aan het onderwijs, meestal op initiatief van de overheid, op gezag van de samenleving. Zoals de hierboven genoemde onderwijsontwikkelingen. De verdeeldheid onder leraren leidt er dan onvermijdelijk toe, dat zo'n generieke ontwikkeling voor sommige groepen leraren niet aansluit bij hun opvatting over goed onderwijs. Die groep roert zich vervolgens in het publieke debat, waardoor het lijkt of alle leraren 'tegen' zijn. Wat helemaal niet het geval hoeft te zijn.

Een opeenvolging van dergelijke ontwikkelingen leidt er uiteindelijk wél toe, dat vrijwel alle leraren wel eens het gevoel krijgen, slechts uitvoerder te zijn, een radertje in het systeem. Want als ze het niet eens zijn met een bepaalde ontwikkeling, zijn ze bijna altijd een minderheid, zonder doorslaggevende invloed. Als zo'n ontwikkeling toch gewoon doorgaat is het risico, dat leraren zich naar dat gevoel gaan gedragen. En die houding (we kunnen er toch niets aan doen) kleurt dan de uitstraling van het beroep. Wat het weer niet aantrekkelijk maakt, om daarbij te willen horen.

Hoe kunnen leraren dan wel een gezamenlijke, sterke beroepsidentiteit ontwikkelen? Dat is niet makkelijk te realiseren, omdat we hier raken aan de normativiteit van het beroep. Een kenmerkend onderdeel van een professionele beroepsgroep is namelijk dat professionals zich uit zichzelf verantwoordelijk voelen voor het resultaat van hun werk. In het onderwijs lijkt dat resultaat voor de hand te liggen, maar als we wat beter kijken is dat wat complexer. Het resultaat van het werk van de leraar is namelijk niet slechts een cijfer op een rapport, of een diploma, maar meer dan dat. Het is een persoon, een mens, die niet alleen meer weet, en meer kan dan voorheen,

maar ook daarmee om kan gaan, verantwoordelijkheid kan nemen, een rol op zich weet te nemen, zoals Jan Bransen het formuleert. Of iemand een 'goed mens' geworden is, is een subjectief, moreel geladen oordeel. Dat gaan we liever uit de weg, omdat we vinden dat onderwijs neutraal moet zijn.

Belangrijk is nu, als het gaat om de vorming van een professie, een beroepsgroep, dat leraren zich realiseren dat ze die normativiteit niet uit de weg kunnen gaan. Hun beroep is onvermijdelijk normatief geladen, en leraren zullen dus ook aanspreekbaar moeten zijn over de 'resultaten' waar die een normatieve lading hebben. Omdat zij als professionals in hoge mate zelf beslissen wat het goede handelen is, zullen ze ook zelf verantwoording moeten geven over de maatschappelijk waarneembare resultaten daarvan. Als leraren dat gesprek vermijden, bijvoorbeeld omdat ze het onderling te ingewikkeld vinden om het erover te hebben, is die normativiteit zelf nog niet verdwenen. En dan zullen anderen, buitenstaanders wellicht in de ogen van leraren, zich met het beroep bemoeien en voor hun invullen wat de juiste normen zouden zijn. En dat leidt dan tot heftige reacties, juist omdat het hier om de normatieve dimensie van het beroep gaat.

Kortom, boeken als die van Jan Bransen roepen zo'n controversie op, omdat ze door sommige leraren ervaren worden als een dolk in de rug. Dat heeft te maken met de beroepsidentiteit van leraren, meer bepaald met het gebrek aan eenheid daarin. Het tragische is, dat het uitblijven van die eenheid de problematiek verergert: tegenstellingen in het debat worden scherper en een werkelijk constructief gesprek over wat er nodig is in het onderwijs, raakt steeds verder uit zicht. Bemoedigend is, dat ondanks alles in de praktijk wel degelijk veel onderwijsontwikkeling plaatsvindt, die tot waarneembare verbetering leidt.

Onderwijsontwikkeling gaat door, onvermijdelijk. De fout die we dan kunnen maken, is om de toevallige vormen die in die gevallen gevonden zijn, op te leggen aan anderen. Terwijl het niet om het opleggen van een vorm gaat, maar om de verantwoording die leraren zelf geven over de keuzes die ze in hun dagelijks handelen gemaakt hebben. Leraren zullen daar het voortouw in moeten nemen, om een sterke beroepsgroep te vormen. Ik hoop dat het boek van Jan Bransen een bron kan zijn voor leraren om onderling het gesprek aan te gaan, over de complexe keuzes die ze dagelijks te maken hebben. Om daarmee uiteindelijk als beroepsgroep sterker naar buiten te treden. Dan zullen we hopelijk toekomen aan een gefundeerd en constructief maatschappelijk debat over goed onderwijs.